

Hótan

Fizika 10.

Készítette: Rapavi Róbert

Lektorálta: Gavlikné Kis Anita

Kiskunhalas, 2014. december 31.

6400 Kiskunhalas, Kossuth Lajos utca 14. OM: 027956
tel.: 77 / 421-215 e-mail: szilady@gmail.com web: szilady.net

TÁMOP-3.1.3-11/2-2012-0025

„Jövőd a természettudományokban rejlik!”

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Balesetvédelem

Minden munkahelyen, így a természettudományos kísérletek végzésekor is be kell tartani azokat a szabályokat, amelyek garantálják a biztonságos munkavégzést a gimnáziumunkban. Az előírásokat komolyan kell venni, és aláírással igazolni, hogy tűz és balesetvédelmi oktatáson részt vettél.

Általános szabályok

- A tanulók a laboratóriumi gyakorlat megkezdése előtt a folyosón várakoznak, s csak tanári kísérettel léphetnek be a laboratóriumba.
- A laboratóriumba csak az ott szükséges füzetet, könyvet, íróeszközt viheted be. Táskát, kabátot csak külön engedély alapján szabad bevinni.
- A laboratóriumban étel nem tárolható; ott enni, inni tilos!
- A laboratóriumban az iskolától kapott köpenyt kell viselni, a hosszú hajat hajgumival össze kell kötni!
- A munkahelyedet a feladat végzése közben tartsd rendben és tisztán!
- A munkavédelmi, tűzrendészeti előírásokat pontosan tartsd be!
- A laboratóriumot csak a kijelölt szünetben hagyhatod el. Más időpontban a távozáshoz a tanártól engedélyt kell kérni.
- A laboratóriumban csak a kijelölt munkával foglalkozhatsz. A gyakorlati munkát csak az elméleti anyag elsajátítása után kezdheted meg.
- Az anyag-és eszközkidást, a füzetvezetést az órát tartó tanár szabályozza.
- A laboratórium vezetőjének, munkatársainak, tanárod utasításait maradéktalanul be kell tartanod!

Néhány fontos munkaszabály

- Törött vagy repedt üvegedényt ne használj!
- Folyadékot tartalmazó kémcső a folyadékfelszíntől lefelé haladva melegítendő. Nyílását ne tartsd magad vagy társad felé!
- A vegyszeres üvegek dugóit ne cserélgess össze! Szilárd vegyszert tiszta vegyszeres kanállal vedd ki, a kanalat használat után töröl el! Megmaradt vegyszert a vegyszeres edénybe visszaönteni nem szabad!
- A laboratóriumi lefolyóba ne dobj olyan anyagot (pl. szűrőpapírt, gyufaszálat, parafadugót, üvegcserepet stb.), amely dugulást okozhat!
- Az eszközöket csak rendeltetészerűen, tanári engedéllyel szabad használni!
- Az eszközöket, berendezéseket csak rendeltetészerűen és csak az adott paraméterekre beállítva használhatod!
- Vegyszerekhez kézzel nyúlni szigorúan tilos!
- Soha ne szagolj meg közvetlenül vegyszereket, ne kóstolj meg anyagokat kémia órán!
- Ha bőrödre sav vagy lúg kerül, először mindig töröld szárazra, majd bő vízzel öblítsd le!
- A legkisebb balesetet vagy az eszközök meghibásodását azonnal jelentsd a szaktanárnak!
- Munka közben mind a saját, mind társaid testi épségére vigyáznod kell!
- Tanóra végén rakj rendet az asztalodon tanárod és a laboráns irányításával!

1. óra

Szilárd anyagok és folyadékok hőtágulása

Emlékeztető

Hőtágulásról akkor beszélünk, ha egy test hőmérsékletének megváltozásának következtében megváltozik a test mérete. (Általában megnő.) Szilárd anyagoknál szokás lineáris (vonalas) és köbös (térfogati) hőtágulásról beszélni, míg folyadékoknál csak a köbös hőtágulásról.

Vonalas hőtágulásnál a test egyik mérete lényegesen nagyobb többinél (vezetékek, sínek). Hőtágulás során a testek hossza szabad szemmel észrevétlenül megváltozik, ennek ellenére óriási feszültségek, erők ébrednek ilyenkor a testben, aminek nagy gyakorlati jelentősége van.

Az, hogy mennyivel változik meg egy test hossza, három dologtól függ. Attól, hogy mennyi volt kezdetben a test hossza, hogy mekkora volt a hőmérséklet-változás és attól, hogy milyen anyagról van szó. Első közelítésben ez azt jelenti, hogy a hosszváltozás a hőmérséklet-változás lineáris függvénye.

$$\Delta l = \alpha \cdot l_0 \cdot \Delta t$$

Ahol Δl a hosszváltozás, Δt a hőmérséklet-változás, α az anyagi minőségre jellemző állandó, a lineáris vagy vonalás hőtágulási együttható.

(Az α értéke függ a hőmérséklettől, de ettől általában eltekinthetünk.)

Ha a szilárd test minden irányban tágul, akkor térfogati vagy köbös hőtágulásról beszélünk.

Ebben az esetben a test térfogatváltozást jó közelítéssel a következő összefüggéssel számolhatjuk:

$$\Delta V = 3\alpha \cdot V_0 \cdot \Delta t$$

A változás utáni hosszat és térfogatot az alábbiak szerint határozhatjuk meg:

$$l = l_0 \cdot (1 + \alpha \cdot \Delta t) \text{ és } V = V_0 \cdot (1 + 3\alpha \cdot \Delta t)$$

Folyadékok esetén hasonló összefüggések érvényesek a térfogatváltozásra. Itt β térfogati (köbös) hőtágulási együtthatója a folyadéknak. Ez is anyagi minőségre jellemző állandó.

$$\Delta V = V_0 \cdot \beta \cdot \Delta t \text{ és } V = V_0 \cdot (1 + \beta \cdot \Delta t)$$

A gázok hőtágulásával külön foglalkozunk, most csak annyit említünk meg, hogy hőtágulásuk anyagi minőségtől független, minden gáz esetén 1 °C hőmérséklet-változás hatására térfogatuk 1/273-ad részével változik meg.

Munkavédelem

Figyelj, mert nyílt lánggal, forró testekkel, folyadékokkal kell dolgoznod! Az eszközök közül

sok törékeny!

Eszköz és anyaglista

lineáris hőtágulási készülék	denaturált szesz
vatta	cseppentő
Gravesande-karika	borszeszegő
vasháromláb lángelosztóval	100–150 ml-es lombik
egyenes üvegcső gumidugóval	2 db O-gyűrű
hőmérő	színezett víz
vonalzó vagy mérőszalag	

A kísérlet leírása, jelenség, tapasztalat

Tanári kísérlet – Cseppentőt használva vagy óvatosan öntve töltünk denaturált szeszt a készülék vályújába. Helyezzük el az egyik fémrudat a tartóba. Az állító csavarral szorítsuk be a fémrudat, hogy éppen a műszer mutatójához érjen és a mutató a skála nulla értékéhez mutasson. Ezután gyűjtjük meg a denaturált szeszt. Írjuk le, mit tapasztalunk! .....

Miután a szesz elégett, kémcsőfogóval fogjuk meg a rudat és helyezzük fémtálcára. Vigyázz! Nagyon forró a fém! Ismételjük meg a kísérletet két másik anyagú fémrúddal is. Hasonlítsuk össze, hogy melyik fém esetén mozgott leggyorsabban (tért ki legnagyobb mértékben) a mutató. A láng nem biztos, hogy mindhárom esetben egyformán ég, de szerencsés esetben jól megkülönböztethető a három különböző anyagi minőségű rúd hosszváltozása.

Legjobban tágult: .....

Közepesen tágult: .....

Legkevésbé tágult: .....

Ezután a **Gravesande-karika** segítségével tanulmányozzuk a fémek köbös hőtágulását. **Tanári kísérlet**

A készülék egy lyukas alumínium lemezből és egy vasgolyóból áll. Azonos hőmérsékleten a lyukon éppen átfér a golyó. Először borszeszegő fölött melegítjük fel a golyót és figyeljük meg, mit tapasztalunk! .....

Magyarázzuk meg a látottakat! .....

Várjunk egy kicsit, míg hűl a golyó és próbáljuk meg átengedni a lyukon. Sikerül-e? .....

Újra melegítsük fel a golyót, majd mikor már nem fér át a lyukon, kezdjük el melegíteni a lemezt is. Mit látunk? .....

Látjuk, hogy a lyukat tartalmazó testek (gyűrű) ugyanúgy tágulnak, mintha a lyuk is az adott anyaggal lenne kitöltve.

Folyadék hőtágulási együtthatójának mérése

Töltsük meg a lombikot pontosan megmért térfogatú hideg, színezett vízzel. (Nem kell csordultig tölteni.) Mérjük meg a víz hőfokát. Ezután nyomjuk bele szorosan a gumidugót és jelöljük meg a gumigyűrűvel a vízszintet. Ezután a borszeszégővel melegítsük fel, amíg kb. 10–15 cm-t emelkedik a vízszint. Jelöljük be a másik gyűrűvel ezt a vízszintet is. Vegyük el a lángot és mérjük meg a víz hőmérsékletét. A mért adatok segítségével számítsuk ki a víz térfogati hőtágulási együtthatóját.

Kezdeti térfogat (V_0): ..... ml.

Kezdeti hőmérséklet: ..... °C.

Végso hőmérséklet: ..... °C.

Hőmérséklet-változás (Δt): ..... °C.

Vízszintek különbsége (Δl): ..... mm.

A cső belső átmérője (d): 5 mm. A cső keresztmetszete ($A = d^2 \cdot \pi / 4$): ..... mm²

A térfogatváltozás ($\Delta V = A \cdot \Delta l$): ..... ml.

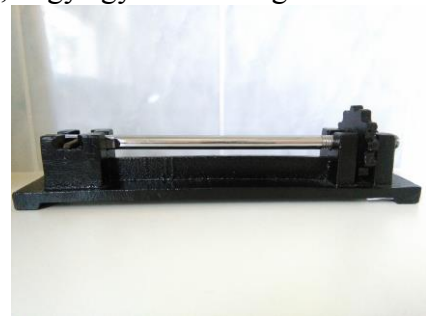
$$\beta = \frac{\Delta V}{V_0 \cdot \Delta t} = \frac{1}{\text{°C}}$$

Hasonlítsuk össze a kapott eredményt az függvénytáblázatban található értékkel! Keressünk okokat az eltérésre! .....

Érdekességek, kiegészítések, gondolkodtató kérdések

Tyndall-féle vastörő (tanári kísérlet)

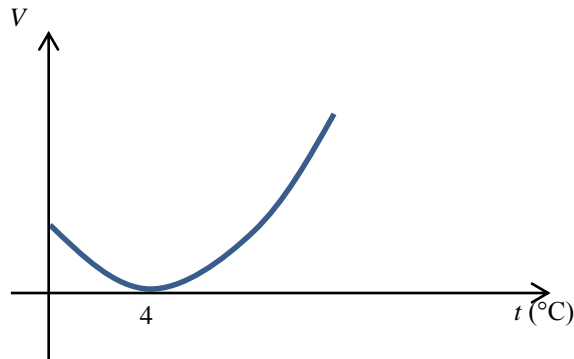
A Tyndall-féle vastörő alkalmas a hőtágulás során fellépő igen nagy feszültségek, erők szemléltetésére, kimutatására. A működés lényege nagyon röviden, hogy egy acélrúd végébe a rúdra merőlegesen egy másik fémrudat helyezünk. A felmelegített rudat egy csavarral két fémpofa közé feszítjük. A lehülő acélrúdban ébredő feszítőerő a rúd végébe helyezett másik fémrudat elhajlítja, esetleg eltöri.

A víz hőtágulása kivételes, rendellenes.

- 0 °C és 4 °C között nem nő, hanem csökken a térfogata

- 4 °C-on a legkisebb a víz térfogata, ebből következően a legnagyobb a sűrűsége
- a víz hőtágulása magasabb hőmérsékleten sem lineáris (Nem minden táblázat tartalmazza a víz hőtágulási együtthatóját.)

A víz különleges viselkedésének lényeges szerepe van a felszíni vizek lehülésénél, befagyásánál. Ha a felszíni réteg 4 °C-ra hűl, akkor mivel ez sűrűbb a környezeténél lesüllyed, áramlás indul meg az alsó melegebb és a felső hidegebb vízréteg között. Ez mindaddig tart, míg a teljes vízmennyiség 4 °C-ra le nem hűl. Ettől kezdve a felszíni réteg tovább hűl (kisebb sűrűségű), majd a víz felülről elkezd fagyni. Ha elég mély a víz és nincs szörnyű hideg, akkor a fagyás nem éri el a legalsó vízréteget, a növények és állatok a 4 °C-os vízben életben maradhatnak. A vízzel ellentétben minden más folyadék alulról felfelé fagy meg. A víz, fagyás és olvadás közben történő térfogatváltozásának még számtalan, a mindennapi életben megfigyelhető, ill. figyelembe veendő következménye van. A víz megfagyásakor meglehetősen nagy mértékben, mintegy 8%-kal növekszik a térfogata. E sajátosságnak szerepe van a felszínalakító folyamatok közül az egyik legfontosabban, a kőzetek aprózódásában. Emlékszel még a hidrosztatikára? Emelkedik-e a vízszint, ha elolvad egy úszó jégtömb? .....

Házi feladat

Gyűjtsünk össze a mindennapi életből vett példákat, ahol a szilárd anyagok lineáris és köbös, valamint a folyadékok köbös hőtágulását figyelembe kell venni, illetve a berendezések, eszközök működésénél felhasználják ezeket a jelenségeket!

Felhasznált irodalom

Juhász András: Fizikai kísérletek gyűjteménye TYPOTEX Kiadó; Budapest 1994.
Moór Ágnes: Középiskolai fizikapéldatár; Cser Kiadó; 2010.

2. óra

Hideg-meleg

Emlékeztető

A különböző halmazállapotú anyagok melegítéséhez hőre van szükség. Vizsgálatainkban egyelőre a szilárd és a folyékony halmazállapotú anyagokra szorítkozunk. Ezeknél az anyagoknál a hőmérséklet-emeléshez szükséges hő egyenesen arányos az anyag tömegével, a hőmérséklet megváltozásával és függ az anyagi minőségtől. Az anyagi minőségre jellemző állandó, a fajhő (c), amely megadja egységnyi tömegű anyag, egységnyi hőmérséklettel történő melegítéséhez szükséges hőt.

$$[c] = \frac{J}{kg \cdot ^\circ C}$$

$$Q = c \cdot m \cdot \Delta t$$

A hőtani kísérleteket lehetőség szerint úgy kell elvégezni, hogy minimalizáljuk a folyamatban résztvevő testek, anyagok és a környezet közti hőcserét, mert ez nagymértékben befolyásolja a pontosságot. Ilyen eszköz a kaloriméter.

Munkavédelem

Figyelj, mert nyílt lánggal, forró testekkel, folyadékokkal kell dolgoznod! Az eszközök közül sok törékeny!

Eszköz és anyaglista

kaloriméter	üvegpoharak (600 cm ³ ; 300 cm ³)
bothőmérő	víz
borszeszegő	vasháromláb hálólal
stopper	egyenlő alapterületű és tömegű fémhasábok (alumínium, vas, ólom)
	kb. fél cm vastag paraffin vagy viaszlap

A kísérlet leírása, jelenség, tapasztalat**I. kísérlet – Szilárd testek fajhőjének összehasonlítása**

Amikor a testek lehűlnek, akkor hőt adnak le. Ennek a hőleadásnak a segítségével hasonlítjuk össze 3 különböző anyagú test fajhőjét. Nyilván, ha a testek azonos tömegűek és azonos hőmérsékletűek, akkor jó közelítéssel azonos hőt adnak le meghatározott idő alatt.

A 3 különböző anyagú, de azonos tömegű és alapterületű fémhasábot melegítsünk fel vízfürdőben közel 100 °C-ra. Csípéssel emeljük ki őket a vízből és az azonos felületű lapjukra fordítva

őket állítsuk a paraffin vagy viaszlapra mindegyiket. Kis idő elteltével jól megfigyelhető, hogy a 3 fémhasáb nem egyforma mértékben olvasztja meg az alatta lévő lapot. A megfigyeléseink alapján mit tudunk mondani az egyes anyagok fajhőjéről? Állítsuk növekvő fajhő szerint sorba a három anyagot! .....

II. kísérlet – Kaloriméter hőkapacitásának (C_{kal}) mérése

Mérjük meg a digitális mérlegen a szárazra törölt kalorimétert minden tartozékával együtt, majd töltsük majdnem félig, szobahőmérsékletű vízzel! Rövid kevergetés után olvassuk le a hőmérsékletet (t_1). Mérjük le a kalorimétert vízzel együtt is! A két mérlegelés alapján az edénybe öntött víz tömege (m_1) pontosan meghatározható.

Ezután öntsünk a kaloriméterbe a már beleöntött vízhez hasonló tömegű, kb. 80 °C hőmérsékletű (t_2) vizet! (Természetesen a hőmérsékletet a beleöntés előtt pontosan mérjük meg.) Keverjük össze jól az edényben lévő vizet, majd néhány percnyi várakozás után, amikor a hőmérő megállapodott, olvassuk le a keverék hőmérsékletét (t_k)!

Újra helyezzük a mérlegre a kalorimétert, és a korábbi mérések alapján határozzuk meg a forró víz tömegét (m_2)!

Az m_2 tömegű forró víz hűlése során Q_{le} hőt ad le. Ez az energia egyenlő az m_1 tömegű hideg víz, illetve a kaloriméter melegítéséhez szükséges Q_{fel} , illetve Q_{kal} hőmennyiségek összegével:

$$Q_{le} = Q_{fel} + Q_{kal}$$

$$m_2 \cdot c_{v\acute{iz}} \cdot (t_2 - t_k) = m_1 \cdot c_{v\acute{iz}} \cdot (t_k - t_1) + C_{kal} \cdot (t_k - t_1)$$

$$C_{kal} = \frac{m_2 \cdot c_{v\acute{iz}} \cdot (t_2 - t_k) - m_1 \cdot c_{v\acute{iz}} \cdot (t_k - t_1)}{(t_k - t_1)}$$

A kifejezésben szereplő C_{kal} a kalorimétert jellemző hőkapacitás, vagy régebbi kifejezéssel „vízérték”. (Mértékegysége: J/°C.) A hőkapacitás megadja, hogy mennyi hő kell a kaloriméter hőmérsékletének 1 °C-kal történő emeléséhez. Ha méréseinket minél pontosabban szeretnénk elvégezni, akkor ezt a hőkapacitást nem lehet elhanyagolni. Sok esetben azonban méréseink során eltekinthetünk ettől.

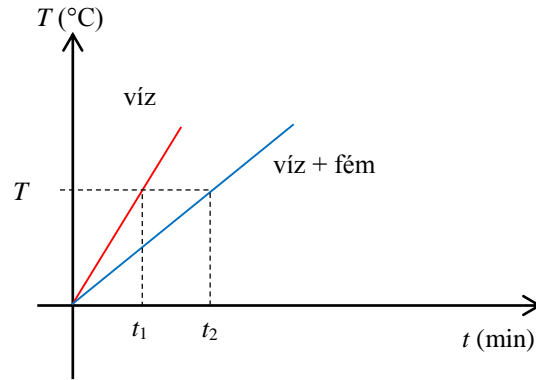
m_1	t_1	m_2	t_2	t_k	$t_2 - t_k$	$t_k - t_1$	C_{kal}

III. kísérlet – Fém fajhőjének mérése melegedési görbe alapján

300 g szobahőmérsékletű vizet melegítsünk fel merülőforralóval vagy elektromos kaloriméterben. Olvassuk le percenként a víz hőmérsékletét, míg kb. 80 °C-ra melegszik. Ezután cseréljük ki a vizet 300 g szobahőmérsékletűre, amibe 300 g-os fémdarabot tettünk. Ismételjük meg a melegítést és egyezzük fel a hőmérsékleteket. A táblázat alapján készítsük el mindkét mérés

hőmérséklet–idő grafikonját. Nyilvánvalóan a második mérés során kapott egyenes kevésbé lesz meredek, hiszen a vizet és a fémet is kellett melegíteni.

A víz T hőmérsékletre való melegítéséhez szükséges hő arányos a t_1 időtartammal, míg a vas T hőmérsékletre való melegítéséhez szükséges hő a $t_2 - t_1$ időtartammal arányos.

$$t_1 \sim c_{\text{víz}} \cdot m_{\text{víz}} \cdot (T - T_0)$$

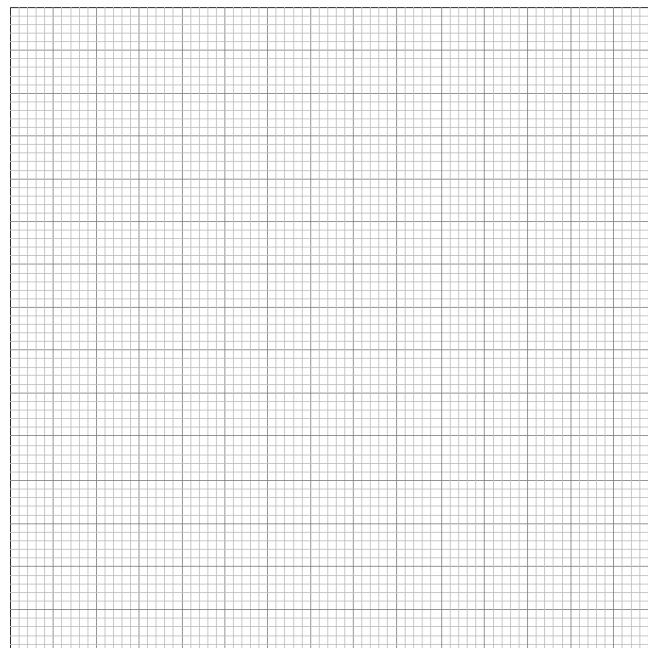
$$t_2 - t_1 \sim c_{\text{vas}} \cdot m_{\text{vas}} \cdot (T - T_0)$$

Ha a két tömeg egyenlő, akkor ebből a következő összefüggés adódik a vas fajhőjére:

$$c_{\text{vas}} = \frac{t_2 - t_1}{t_1} \cdot c_{\text{víz}}$$

t (min)	1	2	3	4	5	6	7	8	9
T (°C) víz									
T (°C) víz+vas									

Hasonlítsuk össze a kapott értéket az irodalmi értékkel! Eltérés: ..... %.

Érdekességek, kiegészítések, gondolkodtató kérdések

Mivel a víz fajhője kétszer, háromszor nagyobb, mint a szárazföldet felépítő anyagoké ezért kétszer, háromszor annyi hőenergia növeli $1\text{ }^{\circ}\text{C}$ -kal a hőmérsékletét, mint amennyi azonos tömegű szárazföldi anyag hőmérsékletének $1\text{ }^{\circ}\text{C}$ -os emeléséhez szükséges. Ezért a tengervíz lassabban és kevésbé melegszik fel, lassabban és kevésbé hűl le, mint a szárazföld; így végeredményben hőraktárként, hőfelhalmozóként viselkedik. A nyáron elraktározott roppant hőmennyiséget télen lassan bocsátja ki. Ennek egyik legfontosabb következménye, hogy a szomszédos szárazföldi területek éghajlatára kiegyenlítő hatással van (télen fűt, nyáron hűt). Nyugat- és Észak-Európa, de még a Kárpát-medence éghajlatára is jelentős befolyással bír az Atlanti-óceán hőháztartása.

Házi feladat

Feladat (Moór Ágnes: Középiskolai fizikapéldatár feladata alapján)

Egy 30 g tömegű ólom puskalövedék 300 m/s sebességgel érkezik a fába, amelyben megállásig egyenletesen lassulva 15 cm utat tesz meg. Számítsa ki mennyivel változik meg a lövedék hőmérséklete a megállásig, ha a súrlódási munka 40% -a a lövedék hőmérsékletét emeli? A puskagolyó fajhője $130\text{ J}\cdot\text{kg}^{-1}\cdot^{\circ}\text{C}^{-1}$.

Megoldás:

Felhasznált irodalom

<http://termtud.akg.hu/okt//viz/2vizkultul.htm>

Juhász András: Fizikai kísérletek gyűjteménye TYPOTEX Kiadó; Budapest 1994.

<http://oktatas.gov.hu>

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Iceberg_with_hole_near_Sandersons_Hope_2007-07-28_2.jpg

3. óra

Gáztörvények vizsgálata

Emlékeztető

A légnemű anyagok (gázok) a szilárd anyagokkal és a folyadékokkal ellentétben sem meghatározott térfogattal, sem meghatározott alakkal nem rendelkeznek. Egy adott anyagi minőségű és tömegű gázt az állapotváltozóival jellemezhetünk. Ezek a nyomás, a hőmérséklet és a térfogat (esetleg használható ez utóbbi helyett a sűrűség). Az egyes állapotváltozások során ezen állapotváltozók megváltoznak, amit az ún. gáztörvények írnak le.

Ezen gáztörvények egyszerűbb módon megfogalmazhatók, ha a hőmérsékletet nem Celsius skálán ($[t] = ^\circ\text{C}$), hanem Kelvin féle skálán ($[T] = \text{K}$), abszolút hőmérsékletben mérjük. A két-féle skála közti kapcsolat a következő. Mindkét skálán azonosak az egységek, tehát $1\text{ }^\circ\text{C}$ hőmérséklet-változás egyenlő 1 K hőmérséklet-változással, és $0\text{ }^\circ\text{C} = 273\text{ K}$. Tehát $t\text{ (}^\circ\text{C)} = (t + 273)\text{ (K)}$. A 0 K , vagyis az abszolút nulla fok nem érhető el, ez az egyik legalapvetőbb természeti törvény (termodinamika III. főtétele).

A gázoknál 3 speciális állapotváltozást különböztetünk meg, annak megfelelően, hogy melyik állapotjelző állandó a folyamat során.

Állandó hőmérsékletű (izoterm) állapotváltozás ($T = \text{áll.}$), Boyle-Mariotte törvény: Adott tömegű és adott anyagi minőségű, állandó hőmérsékletű ideális gáz nyomása és térfogata fordítottan arányos.

$$p_1 \cdot V_1 = p_2 \cdot V_2$$

ha $T = \text{állandó}$.

Állandó nyomású (izobár) állapotváltozás ($p = \text{áll.}$), Gay-Lussac I. törvénye: Adott tömegű és adott anyagi minőségű, állandó nyomású ideális gáz térfogata és abszolút hőmérséklete egyenesen arányos.

$$\frac{V_1}{T_1} = \frac{V_2}{T_2}$$

ha $p = \text{állandó}$.

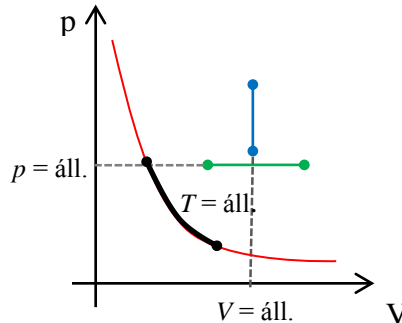
Állandó térfogatú (izochor) állapotváltozás ($V = \text{áll.}$), Gay-Lussac II. törvénye: Adott tömegű és adott anyagi minőségű, állandó térfogatú ideális gáz nyomása és abszolút hőmérséklete egyenesen arányos.

$$\frac{p_1}{T_1} = \frac{p_2}{T_2}$$

ha $V = \text{állandó}$.

Általános esetben, ha mindhárom állapotjelző változik, akkor az egyesített gáztörvény érvényes. (Természetesen ennek speciális esetei a fentebb említett összefüggések.) $\frac{p_1 \cdot V_1}{T_1} = \frac{p_2 \cdot V_2}{T_2}$

Szokás az állapotváltozásokat grafikonon (a legtöbb esetben p–V) ábrázolni.

Munkavédelem

Vigyázzunk, az eszközök legnagyobb része törékeny és a melegítés során felforrósodhatnak!

Eszköz és anyaglista

Melde-cső	vonalzó
nagy mérőpohár	vas háromláb hálóval
Bunsen-égő	bothőmérő

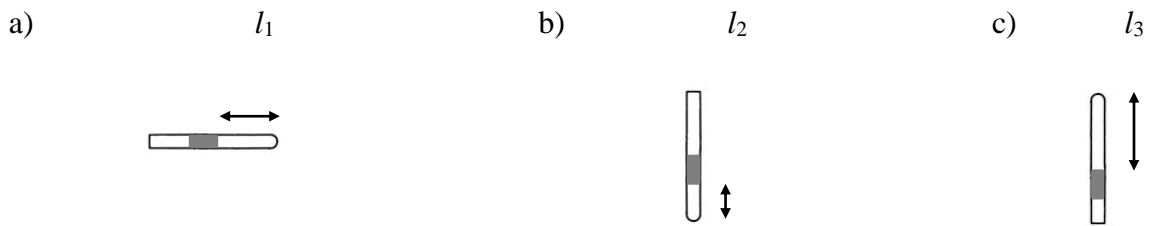
A kísérlet leírása, jelenség, tapasztalat

I. kísérlet –Boyle-Mariotte törvény igazolása

A Melde-csővel kísérletezve vigyázzunk, hogy a csövet óvatosan mozgassuk, hogy a higany még véletlenül se folyék ki, és a higanyoszlop ne szakadjon meg.

Állítsuk a Melde-csövet vízszintes helyzetbe és mérjük meg a bezárt levegőoszlop, valamint a higanycsepp hosszát. Méréseinket milliméter pontossággal végezzük! Ezután a csövet fordítsuk függőleges helyzetbe úgy, hogy a cső nyitott vége felfelé álljon. Mérjük meg ekkor is a bezárt levegőoszlop hosszát. Végül a csövet elfordítjuk 180 °-kal, hogy nyitott vége lefelé álljon. Mérjük meg most is a bezárt levegőoszlop hosszúságát. Mérési eredményeinket foglaljuk táblázatba és határozzuk meg a „ $p \cdot V$ ” szorzatot.

A légnyomás értékeit Hgmm-ben célszerű használni, hogy a számolás könnyebb legyen. A térfogatot felesleges meghatározni, mert a törvény igazolásához elegendő a bezárt levegőoszlop hosszát ismerni. ($p_1 \cdot V_1 = p_2 \cdot V_2 \Rightarrow p_1 \cdot l_1 \cdot A = p_2 \cdot l_2 \cdot A \Rightarrow p_1 \cdot l_1 = p_2 \cdot l_2$)

A higanycsepp hossza: ..... mm $\Rightarrow p_{\text{Hg}} = \dots\dots\dots$ Hgmm

A külső légnyomás: $p_k = \dots\dots\dots$ Hgmm

	$p_a = p_k$	$p_b = p_k + p_{\text{Hg}}$	$p_c = p_k - p_{\text{Hg}}$
	a)	b)	c)
p (Hgmm)			
l (mm)			
$p \cdot l$ (Hgmm·mm)			
$p \cdot l_{\text{át}}$ (Hgmm·mm)			

Számítsuk ki, hogy hány százalék az egyes esetekben a mért szorzat eltérése az átlagtól! Milyen hibák léphettek fel a mérés során?

II. kísérlet Gay-Lussac I. törvénye

Mérjük meg a Melde-csőben lévő higanycsepp hosszát, valamint a bezárt levegőoszlop hosszát a cső függőleges helyzetében úgy, hogy nyitott vége legyen felfelé. A Melde-csövet helyezzük szobahőmérsékletnél hidegebb vízfürdőbe. Óvatosan kevergetve a csővel a vizet, várjunk néhány percet, míg a csőben a levegő felveszi a víz hőmérsékletét. Továbbra is függőlegesen tartva a csövet, mérjük meg a bezárt levegő hosszát és jegyezzük fel a víz hőmérsékletét is. Ezután lassan melegítsük fel a vizet. Folyamatos keverés mellett mindig várjuk meg, míg a higanycsepp megállapodik. Mérjük meg összesen legalább 5 hőmérsékletnél a levegőoszlop hosszát és mérjük meg a víz hőmérsékletét is. Adatainkat foglaljuk táblázatba. Számításainknál most is figyelmen kívül hagyhatjuk a keresztmetszetet. A nyomás mindegyik esetben azonosnak tekinthető, hiszen a bezárt levegő nyomásával tart egyensúlyt a külső nyomás és a higanycsepp nyomása.

$$\frac{V_1}{T_1} = \frac{V_2}{T_2} \rightarrow \frac{l_1 \cdot A}{T_1} = \frac{l_2 \cdot A}{T_2} \rightarrow \frac{l_1}{T_1} = \frac{l_2}{T_2}$$

	t (°C)	T (K)	l (mm)	l/T (mm/K)	$(l/T)_{\text{átl}}$ (mm/K)
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

Határozzuk meg az egyes esetekben az átlagtól való eltérést százalékban! Keressük meg a mérés hibaforrásait!

Érdekességek, kiegészítések, gondolkodtató kérdések

Sima szájú pohárba engedjük meleg vizet, majd a vizet öntsük ki. Ezután szájával lefelé helyezzük sima felületre (asztal, tálca). Várjunk pár percet, majd próbáljuk meg felemelni a poharat. Mit tapasztalunk? Mi a jelenség magyarázata? .....

.....

Sörösüveg száját szappanos vízzel megnedvesítjük, majd egy pénzérmével lezárjuk. Kezünkkel kezdjük el melegíteni az üveget. Mit tapasztalunk? Magyarázzuk meg a látottakat!

.....

.....

Házi feladat

Otthoni kísérlet

Az eddig tanultak alapján próbálj megoldást találni arra a problémára, hogy hogyan lehet egy szűk nyakú üvegbe épségben bejuttatni egy meghámozott főtt tojást anélkül, hogy a tojást belegyömöszölnénk az üvegbe? Esetleg ki is lehetne „szedni” épségben a tojást?

Ha nincs ötleted, akkor nézz utána az interneten milyen megoldások lehetnek. Ha sikerül a kísérlet, dokumentáld a munkádat fotókkal.

Felhasznált irodalom

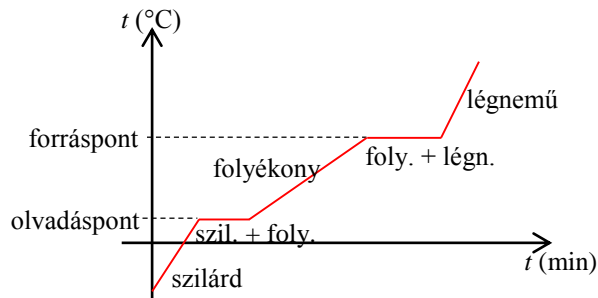
Juhász András: Fizikai kísérletek gyűjteménye TYPOTEX Kiadó; Budapest 1994.

4. óra

Halmazállapot változások

Emlékeztető

Az anyagok melegítésekor a közölt hővel arányos hőmérséklet-változás csak addig tart, míg az anyag el nem éri az olvadáspontot, ill. a forráspontot. Ezeket a hőmérsékleteket elérve a bevitt hő nem növeli a test hőmérsékletét mindaddig, míg a teljes anyagmennyiség át nem kerül az új halmazállapotba. Egy ilyen teljes melegítési folyamat hőmérséklet–idő grafikonja.

Az olvadáshoz és a forráshoz szükséges hő arányos a tömeggel és függ az anyagi minőségtől. Az anyagi minőségre jellemző állandó az olvadáshő (L_o) és a forráshő (L_f).

$$Q = L_o \cdot m \text{ és } Q = L_f \cdot m$$

Amikor a gőz lecsapódik, vagy a folyadék megfagy, ugyanekkora hőmennyiségek felszabadulnak.

Munkavédelem

Figyelj, mert nyílt lánggal, forró testekkel, törékeny dolgokkal kell dolgoznod!

Eszköz és anyaglista

kaloriméter tartozékokkal, hőmérővel	jég
mérleg	konyhasó

A kísérlet leírása, jelenség, tapasztalat**I. kísérlet – Jég olvadáshőjének mérése**

Ismert hőkapacitású kaloriméterbe tegyünk 100–150 g melegvizet, majd várjuk meg, míg kialakul a közös hőmérséklet (t_v). Ezután a mélyhűtőből kivett (t_j) és szárazra törölgetett jégdarab tömegét mérjük meg, és dobjuk a kaloriméterbe. Folyamatos kevergetés mellett várjuk meg, míg beáll a közös hőmérséklet (t_k). A melegvíz által leadott hő felmelegíti a jeget 0 °C-ra, majd a jeget megolvasztja, végül felmelegíti a közös hőmérsékletre. A tömegeket és a hőmérsékleteket ismerve, a jég olvadáshője kiszámolható.

$$L_o \cdot m_{jég} + c_{jég} \cdot m_{jég} \cdot \Delta t_{j,1} + c_{víz} \cdot m_{jég} \cdot \Delta t_{j,2} = (c_{víz} \cdot m + C_{kal}) \cdot \Delta t_{víz}$$

$$L_o = \frac{(c_{víz} \cdot m + C_{kal}) \cdot \Delta t_{víz} - c_{jég} \cdot m_{jég} \cdot \Delta t_{j,1} + c_{víz} \cdot m_{jég} \cdot \Delta t_{j,2}}{m_{jég}}$$

A víz tömege: $m_{víz} = \dots\dots\dots$. A víz kezdeti hőmérséklete: $t_v = \dots\dots\dots$. A jég tömege: $m_j = \dots\dots\dots$.

A jég hőmérséklete: $t_j = \dots\dots\dots$. A kaloriméter hőkapacitása: $C = \dots\dots\dots$.

A közös hőmérséklet: $t_k = \dots\dots\dots$. A víz hőmérséklet változása: $\Delta t_{víz} = \dots\dots\dots$.

A víz fajhője: $c_{víz} = 4180 \text{ J/kg} \cdot ^\circ\text{C}$. A jég fajhője: $c_{jég} = \dots\dots\dots$. A jég olvadáshője: $L_o = \dots\dots\dots$.

A függvénytáblázatban található érték: $333 \frac{\text{kJ}}{\text{kg}}$.

Határozzuk meg hány százalék az eltérés a függvénytáblázatban található értéktől: $\dots\dots\dots\%$.

Mi lehet az oka az eltérésnek? $\dots\dots\dots$

II. kísérlet – Kálium-klorid oldáshőjének mérése

Ha kristályos szerkezetű anyagot (sót) oldunk vízben, akkor a kristályszerkezet szétbontásához energiára van szükség, amelyet az anyag az oldószerből von el. Ezt az olvadáshoz hasonló, ún. oldáshő jellemez, amely anyagi minőségre jellemző ($Q = L \cdot m$, ahol L az oldáshő).

Ismert hőkapacitású kaloriméterbe töltünk kb. 200 g szobahőmérsékletű vizet, melynek pontos tömegét a kaloriméter üres, majd feltöltött állapotban történő megméréssel határozzuk meg. Ezután határozzuk meg a beöntött víz hőmérsékletét (t_0). A sóból mérjük ki 10 g tömeget, majd öntsük a kaloriméter vizébe. Óvatosan, lassan kevergetve az oldatot, figyeljük a hőmérőt. Ha már nem csökken tovább a hőmérséklet, olvassuk le a végső hőmérsékletet (t_v). A só feloldásához szükséges hőt a víz, a só és a kaloriméter lehűlése során felszabaduló hő szolgáltatja.

$$L = \frac{(m_{víz} + m_{só} + \frac{C_{kal}}{c_{víz}}) \cdot c_{víz} \cdot (t_0 - t_v)}{m_{só}}$$

A víz tömege: $\dots\dots\dots$ g. A só tömege: $\dots\dots\dots$ g. Kezdet hőmérséklet: $\dots\dots\dots$ °C.

Végső hőmérséklet: $\dots\dots\dots$ °C. Kaloriméter hőkapacitás: $\dots\dots\dots$ J/°C.

Oldáshő: $\dots\dots\dots$ J/kg. Mekkora az eltérés a táblázatbeli értéktől? $\dots\dots\dots\%$.

Érdekességek, kiegészítések, gondolkodtató kérdések

A regeláció jelenségének **tanári kísérlettel** történő bemutatása. Túlhevítés mikróban:

http://sopron.network.hu/video/tudd_meg_ismerd_megtudomanytechnika_es_/vigyazat_tulhevites

Túlhűtés: **Tanári kísérlet**. Videó: <https://www.youtube.com/watch?v=atxIYWETi1s>

Házi feladat

Nézz utána, hogy a gyakorlatban hol van jelentősége az olvadáspont csökkentésnek!

Felhasznált irodalom

Juhász András: Fizikai kísérletek gyűjteménye TYPOTEX Kiadó; Budapest 1994.